

МАСТАЦКІЯ ПОШУКІ І АДКРЫЦЦІ Ё ПАЭЗІІ
АЛЕСЯ РАЗАНАВА 70-Х ГАДОЎ

Даследуецца канцэпцыя паэтычнага светабачання ў паэзіі Алеся Разанава 70-х гадоў. Сцвярджаецца думка аб імкненні паэта да інтэлектуальна-філасофскага асэнсавання рэчаіснасці, жанрава-стылёвай адметнасці на першапачатковым этапе яго творчага шляху

А. Разанаў – наватар на ніве паэтычнага вершаскладання, які ўвёў у беларускую паэзію нязвыклыя для яе формы – квантэмы, пункціры, версэты, вершаказы, зномы. Творчасць Я. Купалы, М. Багдановіча, М. Танка стала для яго не толькі ўзорам для пераймання, але і крыніцай мудрасці, майстэрства, аб’ектам удумлівага вывучэння. Слова стала для яго культам, святыняй. Ён знаходзіць у ім глыбінны філасафічны падтэкст, касмічныя вышыні, Гасподнюю наканаванасць. Ён смакуе слова, лашчыць яго, як сейбіт зерне перад сяўбой, здабывае з яго новыя, раней нікім не выказаныя дыяменты мудрасці. І ніколі не наракае на цяжкасці свайго эксперыментатарства. На наш погляд, дэвізам для Разанава, яго пуцяводнай зоркай з’яўляецца бессмяротны завет М. Багдановіча маладому паэту:

Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш,

Абрабіць яго трэба з цярпеннем.

Як ударыш ты ім, – ён, як звон, зазвініць.

Брызнуць іскры з халодных каменяў [1, 126].

Сваёй цягай да інтэлектуалізму, удасканалення формы і зместу ён роднасны геніяльнаму паэту.

Услед за Купалам, які рваўся ўзняць да зорных вышыняў “скібіну слова” “на запусцелым дзірване сваёй старонкі Беларусі” [2, 135], А. Разанаў сваім словам стварае непаўторную, адметную паэтычную канцэпцыю свету і нацыянальнага лірычнага героя, напаўняе яе сімвалічным зместам, метафізічным падтэкстам, аб’ядноўвае традыцыйнае

і наватарскае, нябеснае і зямное і, такім чынам, узводзіць беларускую паэзію на ўзровень сусветны.

Пры ўсёй знешняй адрынутасці лірычнага героя ад ствараемага вобліку часу, яго творы адлюстроўваюць катаклізмы эпохі, асвятляюць праблемы бездухоўнасці, якія, на жаль, ускладняюцца ў сучасным грамадстве. Адсюль, відаць, і ўзнікае ў творчай лабараторыі А. Разанава неабходнасць стварэння новай паэтычнай мовы, жанрава-стылёвага напрамку, у якім адмаўляецца прымітывізм, ідэалізацыя бытаапісальнасці, супрацьпастаўленне рацыянальнага і эмацыянальнага, свядомага і падсвядомага інтэлектуальнага пошуку.

У. Гніламёдаў выдзяляе такія рысы паэзіі, як “рэчыўнасць” і “канкрэтнасць”. Крытык слухна адзначае, што гэтыя рысы стылю “дасталіся сучаснай беларускай паэзіі ў спадчыну ад Коласа і Багдановіча, якім у ідэале невядомы быў разрыў паміж духоўным і матэрыяльным, жытнёвым коласам і кветкай васілька” [3, 234]. Міжволі ўспамінаюцца радкі з багдановічаўскага “Апокрыфа”: “Бо нашто каласы, калі няма васількоў. Навошта людзі, каб не было іх памкнення да прыгожага, да ідэалу?” [4, 37].

У 60–80-я гады ў беларускай паэзіі назіраюцца працэсы творчага ўзрастання асабовага пачатку. Фарміраванне стылю асобнага мастака немагчыма ўявіць без усяго літаратурнага працэсу. У. Гніламёдаў выдзяляе некалькі мастацка-стылёвых плыняў: “лірыка-апавядальную, рамантычную, публіцыстычную, філасофска-аналітычную, мастацка-сінкрэтычную і “ўніверсальна-інтэлектуальную” [3, 236]. Крытык адзначае ўзрастанне асабова-суб’ектыўнага элемента, змены ў арганізацыі мастацкай формы да большай раскаванасці, пашырэння права творцы да самавыяўлення. Універсальна-інтэлектуальную форму плённа асвойвае Алесь Разанаў. Побач з ім М. Купрэў, А. Глобус, А. Бембель, якія знайшлі свае шляхі да актуалізацыі інтэлектуальнага напрамку ў паэтычным творы.

Філасафічна-аналітычная паэзія А. Разанава спалучае шматгранную, сакавітую метафарычнасць і філасофскую змястоўнасць. Духоўныя пошукі яго як творцы філасофскага светабачання прывялі да інтэлектуалізму, сталасці паэтычнага мыслення ўжо ў першых яго зборніках.

Першая кніга паэта “Адраджэнне” (1970 г.) была заўважана крытыкай. Сярод васьмі рэцэнзентаў былі вядомыя літаратуразнаўцы. Адзін з самых яркіх даследчыкаў беларускай паэзіі Р. Бязозкін, а таксама паэт А. Вярцінскі адзначылі неардынарнасць таленту маладога паэта. На старонках газеты “Літаратура і мастацтва” з’явіўся артыкул І. Ралько, у якім адзначалася рытміка-інтанацыйная самабытнасць вершаў зборніка. “Нават самыя класічныя памеры (ямб, харэй) падпарадкоўваюцца ў паэта стыхіі акцэнтнага верша. Імклівы напружана-драматычны рытм набывае індывідуальную адметнасць дзякуючы частаму вынясенню ў пачатак радка слоў, на якія падае найбольшая сэнсавая нагрузка не толькі ў асобным

рытма-радзе, але і ва ўсім вершы. Сіла націску ў гэтых словах намнога вышэй, чым у суседніх, а калі не вышэй, то сэнсавая значнасць іх, як правіла, падкрэсліваецца рытмічнай паўзай. Цікава, што ў пачатак радка выносяцца пераважна дзеясловы. Прытым вельмі часта гэтыя дзеясловы выступаюць у якасці лексічнай або сінтаксічнай анафары” [5, 7].

Даволі насцярожана была ўспрынята творчая манера маладога Разанава, адкрыты пошукавы, наватарскі характар яго паэзіі, смелае спалучэнне рыфмаванага сілаба-танічнага і нерыфмаванага, свабоднага верша. Яго мастацкім прыярытэтам, яркай прыкметай індывідуальнага стылю стала смеласць, адкрытасць, раскаванасць зместу і формы ў самым лепшым сэнсе гэтага слова:

Калі ўсе згублены ключы,
калі – ні шанца,
анічога,
усё ж ідзі,
любі,
крычы
і пасягай на перамогу [6, 46].

Рамантычнасць светаадчування маладога паэта А. Разанава, яго права на эксперыментальныя мастацкія пошукі і адкрыцці знайшлі яскравае пацвярджэнне ў наступных радках:

Я маю права
ўсё закрэсліць
і потым –
нанава пачаць [6, 6].

Прага самапазнання, навізны, пашырэння творчага дыяпазону прывяла паэта да плённай перакладчыцкай дзейнасці. З цягам часу А. Разанаў стане стваральнікам некалькіх анталогій замежнай паэзіі, будзе перакладаць з нямецкай, польскай, балгарскай, чэшскай, славацкай, славенскай, македонскай, сербахарвацкай, латышскай, грузінскай і іншых моў свету. Паэт добра ўсвядоміў завет свайго духоўнага настаўніка М. Багдановіча, геніяльнага паэта і вучонага, аднаго з самых адукаваных сыноў нашай бацькаўшчыны аб стварэнні такіх твораў, якія адпавядалі б самым значным дасягненням твораў літаратуры свету. Прыцягальная сіла самаадукацыі, спазнання свайго і сусветнага прывяла паэта да новых грунтоўных мастацкіх адкрыццяў. Таму не дзіўна, што кніга “Адраджэнне” была ацэнена як “сведчанне паглыблення інтэлектуальнасці і публіцыстычнай завостранасці вершаў... і адначасова – сур’ёзная прыкмета ранняй сталасці паэтычнага мыслення” [5, 7].

Яшчэ ў пачатку 70-х гадоў беларуская паэзія стала на шлях абнаўлення. Яна пачынае асвойваць навукова-тэхнічныя тэрміны, смела выкарыстоўваць іх у паэтычных творах. Нагадаем, што ў рускай літаратуры гэтая з’ява найбольш плённа адбілася ў творчасці выдатнага

паэта А. Вазнясенскага. У паэме А. Куляшова “Цунамі” з вышыні сённяшняга часу можна пераканацца, з якой настойлівасцю і заклапочанасцю паэт гаворыць аб будучыні свету, аб атамнай пагрозе. Куляшоў пайшоў з жыцця задоўга да Чарнобыльскай навалы, якая скаланула ўвесь свет, але ён прадбачыў яе. Яго прадчуванні, клопат аб захаванні роднай зямлі і Сусвету сталі знакавымі для многіх творцаў. Не менш значны ўплыў аказвала на плеяду маладых творчасць М. Танка, яго арганічная паяднанасць з верлібрам, смелы пошук новых сродкаў метафарычнасці, пазначаных суладдзем моцнай народнай асновы і інтэлекту.

Натуральнае імкненне да філасафічнасці і асваення новых вершаваных форм станоўча праяўляецца ў другім зборніку А. Разанава “Назаўжды”, які выйшаў у 1974 годзе. Паэт паўстае як прадстаўнік пакалення, якое генетычна ўвабрала боль і горыч бацькоў і дзядоў, што прайшлі праз вогнішчы вайны. У цэнтры ўвагі – рэальныя гістарычныя асобы: абаронцы Брэсцкай крэпасці (паэма “Назаўжды”), Рагнеда, Кастусь Каліноўскі, дэкабрысты. В. Бечык заўважае рамантычную накіраванасць, пачуццёвую раскаванасць, “асаблівую чуйнасць да ўсіх галасоў жыцця, да гукаў, колераў, свабодных і натуральных праяў навакольнай існасці” [7, 216].

У вершы “Радзіма” трапяткое сэрца паэта напоўнена драматычнымі ўяўленнямі аб бацькаўшчыне, яе будучыні. “Я ў весялосці не з табой, з табой у роздуме і скрусе”, – адзначае паэт. Ён не хоча звяртацца да яе, адзінай і непаўторнай, “ні з нараканнем, ні з мальбой”:

Ты не ўмяшчаешся ў куток,
дзе трызніць Буг, дзе Белавежа...
Твае не вызначыць мне межы
і не намацаць твой выток.

У свет балючы дабяла,
у снежны свет – мае усходы
ідуць: там ты... там ты была!..
Ты ўся наводдалі заўсёды [8, 11].

Ідэйна-стылёвай дамінантай кнігі “Назаўжды”, на наш погляд, з’яўляецца вобраз сэрца, пранізанага болем і спадзяваннем на лепшы лёс беларусаў. “Біце ў сэрцы іх, біце мячамі, не давайце чужынцамі быць!” [1, 314], – усклікаў М. Багдановіч з адчаем і болем, шчымлівым жаданнем абудзіць патрыятычныя пачуцці ў свядомасці народа.

Верш “Шчасце” таксама напісаны ў традыцыйным ключы. Але ў ім адшліфавана, прапушчана праз сэрца кожнае слова, кожны гук. У ім існуе радасць адкрыцця. Талент перамагае смерць. Застаюцца песні, вершы, энергія спакутаванай, але непераможнай душы. Зноў згадваюцца бессмяротныя радкі Максіма-Кніжніка з верша “Жывеш не вечна,

чалавек”); заклік паэта жыць так, “каб хвалявалася жыццё, каб больш разгону ў ім было, каб цераз край душы чуццё не раз, не два пайшло” [1, 121].

Аб духоўнай цэльнасці дбае і разанаўскі лірычны герой. У сваім вершы-звароце да музыкі творца заклікае аддаць усе сілы людзям. У гэтым – шчасце, перамога над небыццём:

Твой недаступны лёс,
музыка,
пасуе велічы тваёй.
Як неадкладную пазыку,
Як у глыбіні з галавой,
да ачмурэласці,
да стомы
аддаць ўсё, усё аддаць
і – неістотнаму самому –
хадзіць,
смяяцца,
уздыхаць [8, 34].

У. Калеснік – адзін з першых даследчыкаў творчасці А. Разанава – выдзяляе ў яго вершах два струмені – эмацыянальны і мысліцельны. Роздум і хваляванне ў такіх тыпах паэтычнага маналогу “б’юць тады ў адну кропку, ідучы з розных кірункаў”, “патока свядомасці бурліць супярэчнасцямі, але імкне да яснасці” [9, 284].

П. Марціновіч у сваёй рэцэнзіі на кнігу “Назаўжды” скупавата, асцярожна, на наш погляд, асэнсоўвае першую нізку пункціраў А. Разанава. Што да паэмы “Назаўжды”, то крытык выказвае захапленне з’яўленню ў творы “радэнаўскага мысліцеля”, які з вышыні вякоў сцвярджае “непераходзячыя гуманістычныя каштоўнасці” [10, 166]. Але не менш важнай для сённяшняга разумення творчасці Разанава з’яўляецца думка крытыка пра “зашыфраванасць” асобных радкоў паэмы. Даследчык творча перасэнсоўвае словы А. Пысіна пра настойлівасць думкі паэта, “якая шукае выйсце ў свет”. Звяртае на сябе ўвагу самастойнасць, неардынарнасць разанаўскага слова, унутраная свабода яго лірычнага героя, які верыць у бяссмерце паэзіі, у адраджэнне і веліч музыкі слова. В. Бечык гаворыць пра апанаванасць лірычнага героя А. Разанава мэтай і дзеяннем, імкненне “да напоўненасці, змабілізаванасці як у жыццёвай справе (“І немагчыма ўжо назад і немагчыма ўжо на месцы”), так і ў сваім слове. Ён спрасоўваў радкі стылёвымі і гукавымі паўторамі, уключаў словы ў шматмерныя асацыятыўныя сувязі, нарошчваў інтэлектуальна-філасофскі змест, пашыраў абсягі ахопу быцця. Усюды ў творах адчувалася ўнутранае напружанне, жаданне зразумець свет у складанасці, супярэчнасцях, бязмежжы жыццёва-духоўных праяў” [7, 216], – адзначае крытык.

У жанравых адносінах зборнік “Назаўжды” вабіць паяднаннем сюжэтнага верша і верша-роздуму, верша-закліку і балады, верша рыфмаванага і свабоднага. Значная ўвага надаецца ў кнізе “Назаўжды” асваенню жанру пункціраў. Пункціры – паэтычныя мініяцюры ад трох да сямі або васьмі радкоў, насычаныя толькі адной, але важкай, значнай думкай, вобразам, назіраннем. “Пункціры перадаюць жыццё не шырокім мазком жывапісца, а перарывістай лініяй графіка. Лагічна большасць з іх пабудавана на парадоксе” [11, 594], – піша Г. Кісліцына. Даследчыца занатоўвае ўвагу на тым, што паэма “Назаўжды” складаецца з такіх жа паэтычна-філасофскіх мініячур, вершаваных і праязічных. Усе яны аб’яднаны велічным вобразам няскоранай Брэсцкай крэпасці. Разанаўскія пункціры вылучаюцца філасафічнай змястоўнасцю светаўспрымання лірычнага героя, свежасцю фарбаў стылёва-вобразнай сістэмы. У кнізе “Алесь Разанаў. Праблемы мастацкай свядомасці” Г. Кісліцына выдзяляе майстэрскае валоданне таленавітага паэта вершаванай тэхнікай, яго ўдалую спробу скандэнсаваць у адным творы канкрэтны жыццёвы матэрыял і “плыні свядомасці”, “пафаснасць і майстэрскае валоданне вершаванай тэхнікай” [12, 72]:

***

Кожны ведае сябе дастаткова,
каб мець пра сябе ўяўленне...
Але і што і хто мы,
не нам стане вядома [8, 78]

***

Не вернецца воін,
вандроўнік не вернецца,
вернецца сейбіт...
Заўсёды
вяртаецца сейбіт [8, 61].

У зборніку “Назаўжды” А. Разанаў у большай частцы сваіх пункціраў прытрымліваецца класічнай рыфмоўкі і рытмікі. З часам у яго творчасці адбудуцца істотныя змены. Пункціры стануць “тым самабытным зернем, з якога вырасла моцнае, “разгалістае” дрэва разанаўскай паэзіі, – версэты, паэмы, вершаказы, зномы, вершасловы” [13, 45], – піша Т. Ціхановіч. Даследчыца прасочвае тэндэнцыю эвалюцыі пункціраў як жанра паэзіі А. Разанава. Зварот да жанру пункціраў яна тлумачыць спалучанасцю паэта з нацыянальнай і сусветнай мастацкай спадчынай, а карані зацікаўленасці пункцірамі знаходзіць у плённай перакладчыцкай дзейнасці А. Разанава. Асабліва гарманічна спалучаюцца пункціры беларускага майстра з творчасцю японскага паэта XVII ст. Мацуа Басэ, які распрацаваў жанр хоку, блізкі да пункціраў. “Першае, што звяртае нашу ўвагу, – агульнае ў характары пазнання свету, філасофска-інтэлектуальная заглыбленасць і скандэнсаванасць думкі. Па-другое, – фармальная

блізкасць – адсутнасць рыфмы, невялікі памер, монастрафічнасць, некалькі рытмічных груп, няроўных па колькасці складоў, “прычынна-выніковы” сінтаксіс. Улічваючы гэта, паміж хоку і пункцірамі можна было б паставіць знак роўнасці. Мы лічым, што пункціры – адзін з прыкладаў дыялагічнасці разанаўскай паэзіі з сусветным мастацкім вопытам. Дыялог вядзецца на мове вечных катэгорый, адзінакаштоўных як для японца, так і для беларуса” [13, 46], – адзначае Т. Ціхановіч.

Стварыць у межах мінімальнай формы глыбокі змест дзякуючы разнастайнай сістэме пункціраў, якая канцэнтруе ў сабе самыя розныя праявы ўзаемадзеяння прыроды і чалавека, сутыкненне ўзнёслага, паэтычнага і штодзённага, бытавога, – стала асноўнай задачай А. Разанава:

***

Блукаюць сны
у лабірынце розуму,
і ў снах блукае розум... –
шлях людскі. [8, 72].

***

Дарога дадому...
Усе дарогі,
якімі хадзіў і ездзіў,
ўбірае дарога дадому [8, 73].

***

Сярод усіх вятроў
адзін спадарожны.
Сярод усіх шляхоў
адзін незваротны [8, 80].

Відавочна, што ў пункцірах А. Разанава адбіваюцца ўплывы ўсходняй філасофіі. Але, на наш погляд, гэта найбольш уласціва яго перакладам. У дадзеным выпадку праз вобразную сістэму вышэй прыведзеных твораў прабіваецца багатае светаўспрыманне беларуса, паэтычнасць яго ўнутранага свету, моцны ўплыў народнай песні, беларускай прыказкі і прымаўкі. “Дома і салома ядома”, “Дома і вада смачнейшая”, “Чым на чужыне ў пярыне, лепей дома на мякіне”, – кажуць у народзе. Узаемадзеянне духоўнага свету даволі часта звязана ў народных песнях з вобразам дарогі:

Ехаў малойчык край борам,
Заламала калінка дарогу.
Стаў ён калінку сеч-рубаці,
Стала калінка прасіцца:
Не сячы, не рубай, малойчык,
Мяне, калінку, бор садзіў.
Мяне, калінку, бор садзіў -

Табе дзевачку Бог судзіў.
Мяне, калінку, дождж паліваў,
Табе дзевачку бацька гадаваў.

“Доўгая дарога дадому”. Так назваў сваю апошнюю кнігу вялікі пісьменнік ХХ стагоддзя Васіль Быкаў. Дарога дадому – вялікі шлях да нашых вытокаў: да мовы, культуры, гістарычнай спадчыны. Дарога дадому – гэта першыя крокі дзіцяці, радасць вяртання ў родны дом. “Благаславенны родны дом, дзе бацькі і ўся дарагая сям’я. Благаславенны маленькі кусочак роднай, бацькавай зямлі на вялізнай планеце...” [14, 5], – пісала Л. Геніюш у сваёй “Сповідзі”.

Малая форма разанаўскага пункціра падштурхоўвае да глыбокага роздуму, самазаглыблення, самааналізу, значных філасофскіх абагульненняў. Асацыятыўны падтэкст заснаваны на лаканічнасці думкі, глыбіні яе дамінуючай дэталі, якая не звужае змест, а стварае шырокія магчымасці для яго развіцця, абуджае фантазію чытача, свет яго ўяўленняў, выходзіць прагу самаўдасканалення, якой надзелены паэт ад прыроды, якую ўвабраў разам з малаком маці. У малую, мінімальную вершаваную форму А. Разанаў імкнецца ўкласці максімальны, агульначалавечы змест.

Вобраз дарогі, шляху, жыццёвай сцяжыны становіцца з цягам часу ў творчасці А. Разанава цэласным і арганічным, моцна знітаным з традыцыямі.

“Мноства – супернік паэта. У мностве вершаў ён перастае быць абавязковы, перастае быць чутны... Неабходна скарачацца да такой сціпласці і арганічнасці, як гэта ўмее рабіць кропля вады... [15, 162–163], – цытуе і пераасэнсоўвае словы А. Разанава вядомы літаратуразнаўца М. Тычына. Крытыка ўражвае лёгкасць, пластычнасць пераходу разанаўскага паэтычнага “я” ў “мы” пакалення, “а шырэй – у “мы” чалавецтва, – уменне знаходзіць свае штрыхі ў “плынным часе”, пераліваць “паэтычнае асабістае ў абагульнена-філасофскае “мы” [15, 160].

Відавочны плён працы А. Разанава быў заўважаны і ацэнены. Даследаванне “дыялектыкі душы” ён працягвае ў зборніку “Каардынаты быцця” (1976 г.). На 96 старонках мастак змяшчае 14 паэм, якія адразу ж зацікавілі чытача духоўнымі памкненнямі, самабытнай арганізацыяй верша, жанрава-стылёвай неардынарнасцю. Назва паэтычнай кнігі А. Разанава глыбока сімвалічная. Паэта цікавяць зямныя і касмічныя каардынаты, іх глабальная сутнасць. Кніга атрымала супярэчлівыя ацэнкі. У рэцэнзій Ф. Яфімава, апублікаванай у газеце “Літаратура і мастацтва”, падкрэслівалася смелая эксперыментальнасць, жаданне пазбавіцца ад існуючых канонаў. Літаратуразнаўца У. Казбярук вылучыў перш за ўсё спрэчныя моманты велізарнага кругавероту жыццёвай шматграннасці ў паэмах А. Разанава. Крытыка адчула ўплывы мадэрнізму, адмаўленне ад стэрэатыпаў, засяроджанасць паэта на прыёме стварэння новай паэтычнай

рэальнасці, метарэальнасці, у адрозненне ад звыклага адлюстравання жыццёвых з’яў.

Такім чынам, наватарская сутнасць А. Разанава праявілася ўжо ў самым пачатку яго літаратурнай творчасці. Яго зборнікі “Назаўжды” і “Каардынаты быцця” засведчылі, што ў беларускай паэзіі з’явіўся неардынарны талент, здольны спалучыць, творча пераасэнсаваць лепшыя здабыткі сусветнай і беларускай паэзіі. Канцэпцыя паэтычнага светабачання А. Разанава 70-х гадоў вызначаецца новаўвядзеннем элементаў нерыфмаванага верша, спалучэннем традыцыйнага і наватарскага выкарыстання жанрава-стылёвай палітры, якая паяднана са зместам, як дрэва з карэннем, і адсвечвае глыбіннай філасафічнасцю. Стыль паэта вызначаецца лаканізмам, гранічнай сцісласцю. Лірычнае “я” А. Разанава сканцэнтравана на трываласці народных каранёў, народнай маралі, гістарычнага шляху беларусаў як нацыі, непарыўнай сувязі асобы з бацькаўшчынай і Сусветам.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – Т. 1: Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – 752 с.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1995. – Т. 1: Вершы, пераклады 1904–1907. – 462 с.
3. Гніламёдаў, У. Паэзія і стыль / У. Гніламёдаў // Польшча. – 1991. – № 2. – С. 229–249.
4. Гніламёдаў, У. Традыцыі і наватарства / У. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 1972. – 287 с.
5. Ралько, І. Пошукі сутнасці / І. Ралько // Літаратура і мастацтва. – 1971. – 28 мая. – С. 7.
6. Разанаў, А. Адраджэнне: Вершы / А. Разанаў. – Мінск: Маст. літ., 1970. – 140 с.
7. Бечык, В. Прад высокую красою / В. Бечык. – Мінск: Маст. літ., 1984. – 271 с.
8. Разанаў, А. Назаўжды: Вершы і паэма / А. Разанаў. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 112 с.
9. Калеснік, У. Берасцейскае вогнішча / У. Калеснік // Польшча. – 1974. – С. 161–188.
10. Марціновіч, П. Слова ў пошуку / П. Марціновіч // Маладосць. – 1975. – № 1. – С. 164–166.
11. Кісліцына, Г. Алесь Разанаў / Г. Кісліцына // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / рэдкал.: У.В. Гніламёдаў, С.С. Лаўшук (наук. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – Т. 4. Кн. 2: 1986–2000 гг. — 2003. – С. 591–604.
12. Кісліцына, Г.М. Алесь Разанаў: Праблема мастацкай свядомасці / Г.М. Кісліцына. – Мінск: Беларус. навука, 1997. – 143 с.
13. Ціхановіч, Т.А. Паэзія Алеся Разанава: наватарства, жанравыя пошукі / Т.А. Ціхановіч // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 11. – С. 42–57.
14. Геніюш, Л. Сповідзь / Л. Геніюш; пад рэд. М.М. Чарняўскага. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 271 с.
15. Тычына, М. Змена квадры: Літ.-крытычн. Артыкулы / М. Тычына. – Мінск: Маст. літ., 1983. – 204 с.